

14. Fedorenko, V.L., Foia O.A., Chabanets T.M. (2021). Doslidzhennia fonetychnoi skhozhosti torhovelnnykh marok pry provedenni sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti. [Study of the phonetic similarity of trademarks during forensic examination of intellectual property]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. № (6(18)). 11–27. Retrieved from: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-11-27](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-11-27) [in Ukrainian].

15. Metodychni rekomendatsii z okremykh pytan provedennia ekspertyzy zaiavky na znak dla tovariv i posluh. (2014, April 7). [Methodological recommendations on specific issues of conducting an examination of an application for a mark for goods and services]. *Nakaz Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi instytut promyslovoi vlasnosti» № 91 iz zminamy, vnesenyi nakazom Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti» vid 22.01.2016 №8*. Derzhavne pidpriemstvo «Ukrainskyi instytut promyslovoi vlasnosti». Retrieved from: https://ukrpatent.org/i_upload/file/metod-rek-tm-08022016.pdf [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Pravyl skladannia i podannia zaiavky na vydachu svidotstva Ukrainy na znak dla tovariv i posluh. (1995, July 28). [On the approval of the Rules for drawing up and submitting an application for the issuance of a certificate of Ukraine for a sign for goods and services]. *Nakaz Derzhpatentu Ukrainy vid № 116 (v redaktsii Nakazu Derzhpatentu № 72 (z0416-97) vid 20.08.97)* [in Ukrainian].

17. Yakubivskiy, I.Ie., Oprysko, M.V. (2021). Pervisni pidstavy nabuttia prav na torhovelnny marku v Ukraini. [Initial grounds for acquiring trademark rights in Ukraine]. *Naukovi perspektyvy*. № 12(18). 292–302. Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-292-302](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-292-302) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК: 347.161

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-221-226

Яковець Ірина Станіславівна,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівник Центру правового забезпечення розвитку науки і технологій НДІ
інтелектуальної власності НАПрН України
e-mail: sektor2@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-1022-3115>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: АСПЕКТИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ

У статті досліджуються правові аспекти зловживання патентними правами на лікарські засоби як тактики штучного підтримання монопольного становища на ринку. Розглянуто доктринальні визначення зловживання правом, законодавчо встановлені межі здійснення прав та форми зловживання правом у контексті прав інтелектуальної власності у сфері фармації. Охорона прав інтелектуальної власності на лікарські засоби є важливим фактором розвитку фармації та стимулом для просування відповідних досліджень, але водночас дозволяє підтримувати монополії на ринку, що призводить до тривалого отримання надприбутків і забезпечення конкурентної переваги одних суб'єктів над іншими. Проте зловживання патентними права на лікарські засоби має негативні наслідки для задоволення суспільного інтересу у сфері охорони здоров'я, що виявляється у фізичному та економічному обмеженні доступу до лікарських засобів.

Ключові слова: зловживання правами, вічне озеленення патентів, вторинні патенти, доступ до лікарських засобів, Угода ТРІПС, суспільний інтерес, права інтелектуальної власності.

Yakovets I. ABUSE OF RIGHTS: ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON MEDICINAL PRODUCTS

The article examines the legal aspects of the abuse of patent rights to medicinal products as a tactic of artificially maintaining a monopoly position on the market. Doctrinal definitions of the abuse of rights, legally established limits of the exercise of rights and forms of abuse of rights in the context of intellectual property rights in the field of pharmacy are considered. It is indicated that the protection of intellectual property rights for medicinal products is an important factor in the development of pharmacy and an incentive for the promotion of relevant research, but at the same time it allows maintaining monopolies in the market, which leads to long-term obtaining of excess profits and ensuring the competitive advantage of some entities over others. However, the abuse of patent rights for medicinal products has negative consequences for the satisfaction of the public interest in the field of health care, which is manifested in the physical and economic restriction of access to medicinal products.

The author notes that an effective judicial review (especially in the context of the timeliness of the consideration of cases) as a protection against the abuse of patent rights to medicinal products should be the main tool for forming the practice and culture of the legitimate limits of the exercise of patent rights to medicinal products due to the very nature of justice and the provisions of part 6 of the article 13 of the Civil Code of Ukraine, according to which the court can oblige a person to stop the abuse of rights, as well as apply other consequences established by law. It is indicated that the role of judicial protection (due to the essence of the nature of justice) will contribute to the formation of the necessary legal culture for the exercise of intellectual property rights to

medicinal products as a system of values built on the interests of society and designed to ensure them and when the behavior of the subjects of legal relations will be restrained within the proper limits the scope of application of their products is health care.

As a conclusion, it is indicated that the abuse of patent rights for medicinal products is the behavior of the patent owner, which consists in exercising his patent rights in order to influence the market situation in order to weaken the competitiveness of its participants and ensure his own monopoly. Due to the fact that the field of health care is particularly sensitive, it is in this area that the society feels the negative consequences of the abuse of the law most acutely. The uneven economic development of different countries and different strata of the population in the countries further increases the negative consequences of the abuse of patent rights for medicinal products. For Ukraine, the problem of access to medicines is unprecedentedly deepened by the war. On the way to ensure access to treatment, it is necessary to be guided by the fundamental human rights: to life and health, and to apply a people-centered approach based on humanistic values, using legal mechanisms to prevent and stop the abuse of patent rights for medicinal products.

Key words: abuse of rights, evergreening of patents, secondary patents, access to medicines, TRIPS Agreement, public interest, intellectual property rights.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 для цілого світу, а для України ще й війна демонструють важливість забезпечення населенню доступу до лікарських засобів. Закріплене низкою міжнародних актів та у статті 49 Конституції України право на охорону здоров'я безпосередньо залежить від розвитку фармацевтичної індустрії, відповідного ринку та зрештою доступу до лікування. Запорукою належного співжиття суспільства, у тому числі і у сфері охорони здоров'я, є правомірна поведінка його членів, яка полягає не лише у дотриманні приписів закону, а й у повазі та дотриманні загальносоціальних принципів права: демократизму, гуманності, справедливості, тощо. Тобто правомірна поведінка зводиться не до формального виконання вимог закону, а є значно комплекснішою, оскільки зазнає впливу таких категорій як справедливість, співмірність, доцільність. Особливим видом поведінки є зловживання правом.

Зловживання правами інтелектуальної власності, а саме патентними правами на лікарські засоби стало досить поширеним явищем. Актуальність даної проблеми набуває ще більшого значення у контексті суспільної чутливості сфери охорони здоров'я, що для України посилюється через реальні бойові дії, спричинені повномасштабним вторгненням росії в Україну. У зв'язку з цим гуманітарна криза національної системи охорони здоров'я потребує адекватного реагування, у тому числі шляхом подолання бар'єрів у вигляді охорони патентних прав на лікарські засоби, зловживання якими створюють перешкоди для доступу до лікування.

Мета статті полягає у дослідженні правової природи юридичної категорії зловживання правом у контексті патентних прав на лікарські засоби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню зловживання правом присвячені роботи зокрема В. Резнікової, Р. Шишки; різні правові аспекти доступу до лікарських засобів у своїх працях досліджували О. Гургула, О. Кашинцева, О. Омельченко, К. Walsh, L. Gostin та ін. Попри відносно добру розробленість цієї теми (принаймні з огляду на кількість наукових праць), зауважуємо, що різні аспекти зловживання правом ще є мало дослідженими, як-то зловживання правами інтелектуальної власності на лікарські засоби та щодо співвідношення прав інтелектуальної власності та прав людини на охорону здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській правовій науці зловживання правом активно дискутується і продовжує вивчатися зокрема теоретиками права та цивілістами. Вчені висувають різні правові позиції щодо сутності та визначення категорії зловживання правом.

Так, В. Резнікова визначає зловживання правом «як вольову та усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності (дій)» [1, с.34].

Р. Шишка зазначає: «зловживання правом – така поведінка управненої особи при здійсненні її суб'єктивного права, яка завдає шкоди іншим особам та кваліфікується як порушення цивільних їх прав» [2, с.26].

В юридичній доктрині не існує єдності щодо визначення як самого поняття зловживання правом, так і суті такої юридичної категорії. Однак, необхідно зауважити, що поведінка суб'єктів права, яка охоплюється категорією зловживання правом полягає власне у реалізації відповідними суб'єктами своїх прав у такий спосіб та/або у таких межах, що виходять за рамки правомірності здійснення таких прав у контексті завдання або наміру завдання шкоди іншим особам. Водночас частиною 4 статті 13 Цивільного кодексу України передбачено, що особа, здійснюючи цивільні права, повинна додержуватися моральних засад суспільства [3]. Таким чином межі здійснення прав мають корелюватися із загальноновизнаними принципами суспільного життя, поведінки що базуються на моральних цінностях і проявляються в уявленнях та розумінні таких категорій як добро, честь, справедливість, достатність та ін.

Поділяємо думку В. Лазарєва, що зловживання правом є небезпечним тим, що така поведінка зовні виглядає правомірною, тому що відбувається в межах формально належного права і залишається некараною поки не буде доведено спрямованість дії на завдання шкоди іншим особам [4, с. 179]. Саме зовнішній прояв зловживання правом, яке формально виглядає лише користуванням належними правами, створює ефект

невиразності, певною мірою прихованості дій, які за своєю природою є негативними, тому що завдають або націлені на завдання шкоди іншим особам.

Суб'єкти правовідносин вдаються до зловживання правом у різних сферах і сфера патентних прав на лікарські засоби не є винятком. Фармацевтичний ринок інтенсивно зростає у всьому світі. У 2022 році загальний світовий фармацевтичний ринок оцінювався в 1,48 трільйона доларів США [5]. Це незначне зростання у порівнянні з 2021 роком – 1,45 трільйона доларів США, проте статистика за двадцять минулих років демонструє стабільну позитивну динаміку щодо зросту вартості світового фармацевтичного ринку. Однак різні тактики зловживання патентними правами на лікарські засоби накладають значні витрати на споживачів і систему охорони здоров'я [6].

Піднесення фармацевтичної індустрії зумовлюється низкою факторів: новітні відкриття у сфері науки та техніки, виникнення загроз у сфері охорони здоров'я світового масштабу, які потребують реагування, на що виділяються відповідні кошти та ін. Очевидно, що розширення ринку веде і до зросту конкуренції на ньому. У таких умовах охорона прав інтелектуальної власності виробників фармацевтичної продукції відіграє ключову роль для забезпечення їх конкурентоспроможності. Зловживання патентними правами на лікарські засоби є дієвим інструментом для утримання монополії і як результат – прибутків.

Легального визначення зловживання правом немає, проте законодавство оперує формами юридично значущої поведінки, яку кваліфікує як зловживання правом. Так у ст. 13 Цивільного кодексу України, визначаючи межі здійснення цивільних прав, законодавець закріпив норму про те, що «не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах» [3]. Таким чином дії, які здійснюється особою задля завдання шкоди іншій особі є формою зловживання правом. У контексті зловживання патентними правами на лікарські засоби у першу чергу радше йдеться про забезпечення власного інтересу шляхом збереження монопольного становища на ринку, вигідного з позиції отримання прибутків (чи навіть надприбутків). Заподіяння шкоди іншій особі відбувається паралельно, тобто супроводжує першочергову мету, і характеризується множинністю суб'єктів (фактично необмеженого кола таких суб'єктів), яким заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння, оскільки стосується як учасників ринку (конкурентів того, хто зловживає правом), так і споживачів (тут проявляється в обмеженні доступу до лікарських засобів як фізичному так і економічному).

Л. Осовітня визначає зловживання патентними правами «як різновид формально правомірної вольової та усвідомленої діяльності (дії) патентовласника, який використовує свої патентні права у межах закону, але всупереч основній меті цих прав, що заподіює шкоду учасникам ринку та/або споживачам, або суспільним інтересам, або інтересам третіх осіб, або створює реальну загрозу її заподіяння» [7, с. 98-99].

Ознакою зловживання патентними правами завжди є націленість на відповідний ринок та його учасників. У сфері фармації саме патент є найпоширенішим засобом охорони майнових прав інтелектуальної власності і завдяки цьому правоволодільці можуть штучно встановлювати і тривало підтримувати свою монополію.

Охорона прав інтелектуальної власності на лікарські засоби є важливим фактором розвитку фармації та стимулом для просування відповідних досліджень, але водночас дозволяє підтримувати монополії на ринку, що призводить до тривалого отримання надприбутків і забезпечення конкурентної переваги одних суб'єктів над іншими. Патентоволодільці вдаються до різних практик, так, наприклад, до зловживання патентними правами на лікарські засоби належить отримання так званих вічнозелених або вторинних патентів (виробники фармацевтичної продукції часто застосовують цей метод для підтримання довготривалої монополії після спливу строку дії первинного патенту [8]); патентний тролінг полягає у погрозах звернення або звернення до суду на порушення патентних прав; захисне патентування (отримання патенту на лікарський засіб, який може цікавити конкурентів, такі патенти блокують конкуренцію [9]) та інші тактики.

О. Омельченко зауважує про існуючі ризики патентування біологічних лікарських засобів, а саме щодо формального задоволення вимог закону про інформацію в описі винаходу, так щоб його міг здійснити фахівець у цій галузі, однак, фактично, не вказавши «найліпшу варіацію якогось із процесів чи його окремих складових», а захистивши таку інформацію комерційною таємницею, що призведе до неможливості виробників біосимілярів виготовити ліки, адже біологічні лікарські засоби значно чутливіші до процесу виробництва і важче піддаються реверсивній інженерії [10, с. 120]. Отже у такому випадку також може йтися про зловживання правами інтелектуальної власності, шляхом тактики поєднання патентних прав та права на комерційну таємницю.

Зловживання патентними правами на лікарські засоби негативно позначається на споживачах лікарських засобів, зокрема через несвочасне виведення на ринок генериків, високою ціною на існуючі препарати, що відповідно є стримуючим елементом для доступу до лікарських засобів.

Україна як член Світової організації торгівлі взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо ефективного і належного захисту прав інтелектуальної власності відповідно до Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі Угода ТРІПС). Досліджуючи правові аспекти використання медичних технологій під час війни, О. Кашинцева та С. Кондратюк підсумовують, що у зв'язку зі збройною агресією росії проти України та з метою захисту здоров'я мирного населення та військових найбільш ефективним і зручним способом не порушувати права власників інтелектуальної власності на відповідні

медичні технології буде застосування винятку з безпеки ст. 73 Угоди ТРІПС для призупинення захисту прав інтелектуальної власності щодо лікарських засобів та медичних виробів першої необхідності [11, с. 60].

Тобто Угода ТРІПС передбачає правові механізми забезпечення державам-членам власних інтересів безпеки. Щодо зловживання правом у статті 8 Угоди ТРІПС закріплені принципи, де передбачено, що держави-члени можуть здійснювати заходи, необхідні для охорони здоров'я та спонукати суспільний інтерес у секторах, життєво важливих для їх соціально-економічного та технологічного розвитку. За умови відповідності таких заходів положенням Угоди ТРІПС, вони можуть бути необхідні для запобігання зловживанню правами інтелектуальної власності власниками цих прав [12].

З цих норм Угоди ТРІПС випливає, що зловживання правами інтелектуальної власності визнається мірою поведінки, що виходить за межі належного здійснення прав і держави-члени маю право вдаватися до запобігання та стримування таких дій.

Власники патентів на лікарські засоби в першу чергу націлені на тривале підтримання монополії та отримання прибутку, відтак їхня поведінка як зловживання правом обмежує конкуренцію. У частині 5 статті 13 Цивільного кодексу України закріплено, що «не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополюючим становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція» [3].

Серед інструментів запобігання зловживанню патентними правами як перешкоди доступу до лікування О. Кашинцева та Н. Трофименко виділяють:

- підвищення критеріїв патентоздатності винаходів, об'єктом яких є лікарські засоби;
- вилучення з-поміж об'єктів корисної моделі речовин (Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства» від 21.07.2020 р. № 816-ІХ [13] було внесено зміни до Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» відповідно до яких об'єктом корисної моделі може бути пристрій або процес (спосіб));
- можливість оскарження заявки на винахід будь-ким, хто вважає, що його права порушено через невідповідність такої заявки винахідницькому рівню [14].

Вважаємо, що ефективний судовий розгляд (особливо у контексті своєчасності розгляду справ) як захист від зловживання патентними правами на лікарські засоби має бути основним інструментом формування практики і культури правомірних меж здійснення патентних прав на лікарські засоби в силу самої природи правосуддя та положень частини 6 статті 13 Цивільного кодексу України відповідно до якої суд може зобов'язати особу припинити зловживання правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом [3]. На нашу думку, роль саме судового захисту (в силу суті природи правосуддя) сприятиме формуванню необхідної правової культури здійснення прав інтелектуальної власності на лікарські засоби як системи цінностей, побудованих на інтересах суспільства і покликаних їх забезпечити і коли поведінка суб'єктів правовідносин буде стримуватися у належних межах цілями сфери застосування їхньої продукції – охорона здоров'я. Якщо цінність прав полягає у їхньому здійсненні [15, с. 38], то справедливо коли права інтелектуальної власності на лікарські засоби мають цінність не лише для володільців таких прав, а й, у даному випадку, для пацієнтів як споживачів лікарських засобів тобто для задоволення суспільного інтересу щодо порятунку здоров'я та життя.

Деякі дослідження співвідношення прав інтелектуальної власності та суспільного інтересу свідчать, що існуючі законодавчі механізми не забезпечують належного подолання бар'єрів інтелектуальної власності навіть з огляду на потреби суспільного інтересу в час кризи, якою стала пандемія COVID-19 через що система прав інтелектуальної власності потребує реформування для кращого врахування суспільних інтересів [16].

L. Gostin та ін. слушно зауважують, що здоров'я необхідно розглядати як глобальне суспільне благо заради справедливості та створювати нові правові інструменти, засновані на правах і рівності, «переосмислена, зміцнена глобальна архітектура охорони здоров'я, яка базується на правах людини, стала б належним пам'ятником десяткам мільйонів, які загинули та зазнали тяжких страждань, і краще підготувала б світ до боротьби зі зміною клімату, резистентністю до антимікробних препаратів та іншими глобальними загрозами» [17].

Висновки. Враховуючи вище викладене, зловживання патентними правами на лікарські засоби – це поведінка володільця патентом, яка полягає у здійсненні ним своїх патентних прав з метою впливу на кон'юнктуру ринку для послаблення конкурентоспроможності його учасників та забезпечення власної монополії.

У зв'язку з тим, що сфера охорони здоров'я є особливо чутливою, тому саме у цій площині чи не найгостріше суспільство відчуває негативні наслідки зловживання правом. Нерівномірний економічний розвиток різних країн і різних прошарків населення у країнах ще більше посилює негативні наслідки зловживання патентними правами на лікарські засоби. Для України проблема з доступом до лікарських засобів безпрецедентно поглиблюється війною. На шляху забезпечення доступу до лікування необхідно керуватися основоположними правами людини: на життя та здоров'я та застосовувати людиноцентричний підхід, базований на гуманістичних цінностях, використовуючи правові механізми запобігання та припинення зловживання патентними правами на лікарські засоби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_5
2. Шишка Р. Б. Проблема зловживання правом в сучасному цивільному праві. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 24-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_8
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>
4. Лазарєв В. В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>
5. Revenue of the worldwide pharmaceutical market from 2001 to 2022 URL: <https://www.statista.com/statistics/263102/pharmaceutical-market-worldwide-revenue-since-2001/>
6. Patent Thickets and Lost Drug Savings URL: <https://getmga.com/new-report-from-mga-examines-the-one-year-cost-savings-lost-due-to-patent-thickets/>
7. Осовітня Л. В. Зловживання патентними правами: сутність та поняття. *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 95-100.
8. Кондратюк С.В. Зловживання патентними правами на лікарські засоби: проблема практики вічного озеленення патентів. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, інтернет права та ІТ права*: матеріали сьомої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 25 травня 2023 р.). Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2023. С.103-108.
9. Гургула О. Ліки та Патенти: Міфи, Реальність, Конкуренція Та Міжнародна Практика. *Юридична Газета*. 2017 № 6(556). URL: <https://ssrn.com/abstract=2915523>
10. Омельченко О. Правові та етичні межі захисту комерційної таємниці щодо виробництва біологічних лікарських засобів в умовах війни. *Право України*. 2023. №3. С.115-127.
11. Кашинцева О.Ю., Кондратюк С.В. Використання медичних технологій під час війни: виняток із безпеки Угоди ТРІПС Світової організації торгівлі. *Право України*. 2023. № 9. С. 48-62 URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2023_9/pravo_2023_9-s3/
12. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства: Закон України від 21.07.2020 р. № 816-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/816-20>
14. Кашинцева О., Трофименко М. Дослідження вічнозелених патентів на фармацевтичному ринку України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 2. URL: <http://www.inprojournal.org/uk/category/archiv-nomeriv/>
15. Веренкіотова О. В. Здійснення цивільних прав: законодавчий аспект *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. №3 (44). С. 36-39. URL:http://pju.nuoua.od.ua/v3_2022/3_2022.pdf
16. Intellectual Property Rights and Access in Crisis [Електронний ресурс] / [K. Walsh, A. Wallace, M. Pavis та ін.]. ІІС - International Review of Intellectual Property and Competition Law. 2021. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40319-021-01041-1>
17. Human rights and the COVID-19 pandemic: a retrospective and prospective analysis [Електронний ресурс] / [L. Gostin, E. Friedman, S. Hossain та ін.]. *Lancet*. 2022. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(22\)01278-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(22)01278-8/fulltext)

REFERENCES:

1. Rieznikova, V. (2013). Zlovzhyvannia pravom: poniattia ta oznaky [Abuse of rights: concepts and signs]. *Universytetski naukovi zapysky*. № 1. S. 23-35. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_5 [in Ukrainian]
2. Shyshka, R. (2014). Problema zlovzhyvannia pravom v suchasnomu tsyvilnomu pravi. [The problem of abuse of law in modern civil law]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*, 13, 24-27. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_8 [in Ukrainian].
3. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003]*. № 435-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> [in Ukrainian].
4. Lazariev, V. (2023) Kontseptsii rozuminnia sutnosti katehorii «zlovzhyvannia pravom» [Concepts of understanding the essence of the "law abuse" category]. *Pravo i bezpeka - Law and Security*, 1 (88), 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16> [in Ukrainian].
5. *Revenue of the worldwide pharmaceutical market from 2001 to 2022*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/263102/pharmaceutical-market-worldwide-revenue-since-2001/> [in English].
6. Patent Thickets and Lost Drug Savings URL: <https://getmga.com/new-report-from-mga-examines-the-one-year-cost-savings-lost-due-to-patent-thickets/> [in English].
7. Osovitnia, L. (2019). Zlovzhyvannia patentnymy pravamy: sutnist ta poniattia. [Revenue of the worldwide pharmaceutical market from]. *Pryvatne ta publichne pravo - Private and Public Law*, 4, 95-100 [in Ukrainian].

8. Kondratiuk, S. (2023). Zlovzhvannia patentnymi pravamy na likarski zasoby: problema praktyky vichnoho ozelenennia patentiv. [Revenue of the worldwide pharmaceutical market from]. *Aktualni problemy intelektualnoho, informatsiinoho, internet prava ta IT prava: materialy somoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Lviv, 25 travnia 2023 r.). Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka, 103-108 [in Ukrainian].
9. Hurchula, O. (2017). Liky ta Patenty: Mify, Realnist, Konkurentsia Ta Mizhnarodna Praktyka [Medicines and Patents: Myths, Reality, Competition and International Practice]. *Yurydychna Hazeta*, 6(556). Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2915523> [in Ukrainian].
10. Omelchenko, O. (2023). Pravovi ta etychni mezhi zakhystu komertsiiinoi taiemnytsi shchodo vyrobnytstva biolohichnykh likarskykh zasobiv v umovakh viiny.[Legal and ethical limits of the protection of commercial secrets regarding the production of biological medicinal products in wartime conditions]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 3, 115-127 [in Ukrainian].
11. Kashyntseva, O., Kondratiuk, S. (2023). Vykorystannia medychnykh tekhnolohii pid chas viiny: vyniatok iz bezpeky Uhody TRIPS Svitovoi orhanizatsii torhivli. [The Use of Medical Technology in Wartime: The Security Exception of the World Trade Organization's TRIPS Agreement]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 48-62. Retrieved from https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2023_9/pravo_2023_9-s3/ [in Ukrainian].
12. *Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti vid 15 kvitnia 1994 r. [Agreement on trade aspects of intellectual property rights dated April 15, 1994]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 [in Ukrainian].
13. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformy patentnoho zakonodavstva: Zakon Ukrainy vid 21.07.2020 r. [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding patent legislation reform: Law of Ukraine dated 07/21/2020]*. № 816-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/816-20> [in Ukrainian].
14. Kashyntseva, O., Trofymenko, M. (2020). Doslidzhennia vichnozelenykh patentiv na farmatsevtichnomu rynku Ukrainy [Research of evergreen patents in the pharmaceutical market of Ukraine]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 2. Retrieved from <http://www.inprojournal.org/uk/category/archiv-nomeriv/> [in Ukrainian].
15. Verenkiotova, O. (2022). Zdiisnennia tsyvilnykh prav: zakonodavchy aspekt [Implementation of civil rights: legislative aspect]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 3 (44), 36-39. Retrieved from http://pjuv.nuoua.od.ua/v3_2022/3_2022.pdf [in Ukrainian].
16. Intellectual Property Rights and Access in Crisis [Elektronnyi resurs] / [K. Walsh, A. Wallace, M. Pavis ta in.]. *IIC - International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2021. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s40319-021-01041-1>. [in English].
17. *Human rights and the COVID-19 pandemic: a retrospective and prospective analysis* / [L. Gostin, E. Friedman, S. Hossain ta in.]. *Lancet*. 2022. Retrieved from [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(22\)01278-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(22)01278-8/fulltext) [in English].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023